

**6D090200 – «Туризм» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алуға Сардаров Осман Агитовичтің
«Қазақстан Республикасында балалар-жасөспірімдер туризмін
дамытудағы ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік негіздер»
тақырыбында жазылған диссертациясының
АННОТАЦИЯСЫ**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі балалар мен жасөспірімдер туризмі Қазақстан Республикасында өскелең ұрпақтың денсаулығы мен тәрбиесін нығайтудың маңызды құралы болып табылатындығына байланысты. Қазақстанның қоғамдық өмірінде орын алған өзгерістер қосымша білім беретін балалар мен жастардың туристік ұйымдарының ыдырауына алып келді, балалар-сауықтыру лагерлері жабыла бастады, туристік-өлкетану қызметімен айналысатын балалар мен жасөспірімдер саны азайды. Туристік іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу технологияларын меңгерген білікті педагогикалық, туристік-спорттық мамандардың жетіспеушілігі маңызды мәселеге айналды.

Қазіргі уақытта Қазақстанда балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытуда оң өзгерістер байқалады, бірақ әлі күнге дейін балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытуда мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің бірлескен қызметін үйлестіретін бірыңғай ұйымдық құрылым жоқ. ХХІ ғасырдың қазіргі заманғы талаптарын қанағаттандыратын балалар мен жасөспірімдер туризмі кадрларын даярлау жөніндегі ахуал қалыптасу сатысында. Қазіргі уақытта туризм маман-менеджері белгілі бір туристік іс-шарадан түсетін кірісті қамтамасыз етілу қамтылатын, туризмге тек «экономика» тұрғысынан ерекше көңіл бөлінуде. Әлеуметтік (жаппай) туризм, балалар мен жасөспірімдер туризмі үшін проблема туризм нұсқаушыларының, мектеп туризмі нұсқаушыларының, жолсеріктердің жетіспеуі болып табылады. Осы бағыттар бойынша кәсіби мамандарды даярлау «Туризм» және «Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламалары бойынша лицензиясы бар туристік-спорттық бейіндегі жоғары оқу орындарында жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл ретте оқу жұмыс жоспарларында кадрларды даярлау бағыттарының ерекшелігі («minor» білім беру траекториясы), материалдық-техникалық базаның болуы және профессор-оқытушылар құрамының кәсіби даярлығы ескерілуге тиіс.

Қазақстан Республикасының нормативтік-заңнамалық базасында туризм және білім беру саласында жоғары білікті мамандарға, атап айтқанда балалар мен жасөспірімдер туризмінің мамандарына ерекше көңіл бөлінеді, онда оқушылардың ақпараттық жүктемесі мен шамадан тыс жүктемесінің өсу тенденциясы анықталады, бұл физикалық, психологиялық және эмоционалды денсаулық сапасына айтарлықтай теріс әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, балаларды қосымша білім берумен қамту басқа елдермен салыстырғанда айтарлықтай төмен және бар болғаны 21,5% - ды, спорт секцияларымен қамту-20% - ды құрайды.

Осыған байланысты мектептер мен мектептен тыс ұйымдардағы туристік-спорттық секциялардың санын арттыру арқылы өскелең ұрпақты сауықтыру мәселелері өзекті болып отыр. Алайда, әлеуметтік мәселелерді шешуге жақындаған кездегі қалдық принцип спорттық-сауықтыру туризмінің жаппай формаларында өте ауыр көрінеді: жорықтар, жаппай туристік және спорттық іс-шаралар, жиналыстар мен лагерьлер ұйымдастыру.

Балалар мен жасөспірімдер туризмінің негізгі міндеті балалар мен жастардың жеке басының салауатты өмір салтын қалыптастыру болып табылады, бұл «Қазақстан-2030» стратегиясында көрініс тапты, онда балалар мен жастар - еліміздің жаңа ұрпағы және қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайларда олар адамгершілік бағдарларын жоғалтпауы тиіс.

«Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласында қоғамдық сананы жаңғыртудың басты шарттарының бірі өзінің ұлттық мәдени-генетикалық кодын сақтау болып табылады, оның іргелі негізі - патриотизм болып табылады. Осыған байланысты патриотизм мемлекеттің ұлттық стратегиясының бір бөлігі ретінде қарастырылады және оның негіздерінің бірі өзінің кіші Отанына, туған жері – «туған жерге» деген сүйіспеншілікте қаланады. «Туған жер» бағдарламасының басты мақсаты Қазақстандықтарда шынайы патриотизм сезімін тәрбиелеу болып табылады, ол өз ауылына, қаласына, өлкесіне, оның тарихына, мәдениетіне, дәстүрлері мен тұрмысына, Отан алдындағы адамгершілік борышына деген сүйіспеншіліктен, мақтаншы пен адалдықтан көрінеді.

«Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында «Кеңістік – барлық нәрсенің, уақыт – барлық оқиғаның өлшемі. Өз тарихын есіне алатын, бағалайтын, мақтан ететін болашағы зор халық. Өткенін мақтан тұтып, бүгінін нақты бағалай білу және болашаққа оң көзқарас таныту – еліміздің табысты болуының кепілі дегеніміз осы» деп айтылады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев пен Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың бұқаралық дене шынықтыруды дамыту бойынша қазақстандық қоғамның алдына қойған міндеттері балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытуға, оқушыларды ерте жастан туристік-өлкетану қызметіне кеңінен тартуға байланысты проблеманы шешудің қажеттілігі мен маңыздылығын көрсетті. Түрлі туристік жорықтарға қатысу салауатты өмір салтын қалыптастыру, денсаулықты нығайту, сондай-ақ балалар мен жасөспірімдердің зияткерлік-танымдық, эмоционалды-еріктік тұлғасын дамыту үшін бірегей жағдайлар жасайды.

Тақырыпты әзірлеудің өзектілігі Қазақстан аумағының едәуір бөлігін таулар, сондай-ақ ұзақ уақыт бойы сұранысқа ие болмаған және ғасырлық алғашқы күйін сақтаған археологиялық, тарихи, мәдени объектілер мен ескерткіштердің көптігі шоғырланған ыстық климаты бар шөлейт және жартылай шөлейт жерлер алып жатқандығымен түсіндіріледі.

Бұл өңірлерде туристік жорықтар өткізу жастар үшін танымдық, сондай-ақ сауықтыру, спорт мақсаттарында өте тартымды болады.

Алайда, сауықтыру және оңалту іс-шаралары жүйесінде тау жағдайларын қолданудың тиімділігі, ыстық климаты бар шөлейт және шөлді жерлерде физикалық өнімділікті арттыру бойынша ғылыми-әдістемелік негіздеуге қатысты көптеген мәселелер жеткілікті зерттелген жоқ. Балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту перспективалары жастардың қазақ халқының тарихи өткеніне және Ұлы Жібек жолын жандандыруға айтарлықтай қызығушылығымен байланысты. Мұның бәрі физикалық белсенділікті, экстремалды климаттық жағдайдағы қозғалтқыш режимдерін оңтайландыру, адамның резервтік мүмкіндіктерін арттыратын, жұмыс қабілеттілігін сақтайтын және денсаулығын нығайтатын әдістер мен құралдарды іздеу бойынша ұсыныстар әзірлеу қажеттілігін тудырады.

Жалпы, балалар мен жасөспірімдер туризмі жеке тұлғаны тәрбиелеудің бірегей құралы болып табылатындығын атап өтуге болады:

- азаматтық пен патриотизмге тәрбиелеу;
- жан-жақты дамыған және дені сау тұлғаны қалыптастыру;
- жас ұрпақты белсенді қозғалыс белсенділігі, табиғатпен қарым-қатынас, есірткі мен зиянды әдеттерге балама, ерік-жігер мен руханиятты тәрбиелеу арқылы салауатты өмір салтына тарту;
- туған өлкенің практикалық танымы, тарих және мәдениет ескерткіштерімен, қоршаған табиғатпен танысу;
- оқушылардың белсенді демалысын, жазғы демалысын ұйымдастыру;
- экологиялық мәдениетті қалыптастыру;
- еңбек, қоғамдық қызмет, іздеу және зерттеу жұмыстары, кәсіби бағдар, әлеуметтік бейімделу дағдыларын қалыптастыру.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі. Ғылыми және әдістемелік әдебиеттерді, диссертациялық жұмыстардың материалдарын талдау балалар мен жасөспірімдер туризмін, туристік-өлкетану қызметін ұйымдастыру және кадрларды даярлау мәселелерін, проблемаларын, бағыттарын, ерекшеліктерін қазақстандық және шетелдік ғалымдар педагогика, психология, география, экономика, экология, медицина, биология, дене шынықтыру және спорт сияқты пәнаралық ғылымдар бағыттары бойынша қарастыратынын анықтауға мүмкіндік берді.

Қазақстандықтардың бойында отансүйгіштікке, ұлттық салт-дәстүрге, адамгершілікке тәрбиелеу, қазақ этнопедагогикасын, этнографиясын пайдалану мәселелері С.Қ. Қасенов, Ж.А.Қасымбеков, А.А. Калюжный, Л.А. Байсеркеев, К.М. Омаров, С.Қ. Алшымбеков және т. б. ғалымдардың еңбектерінде берілген.

Е.Л.Писаревский, Н.С.Мироненко, И.Т. Твердохлебов, В.А. Квартальнова, И.В. Зорин, Р.С. Ердаuletов, Н. Гулиев., Н.И. Дуранов, Е.С. Никитинский, О. Б. Мазбаев, Б.Н.Асубаев, Б.Ш.Абдиманапов және басқа да авторлардың ғылыми еңбектерінде туристік-рекреациялық ресурстарға, аумақтық-рекреациялық жүйелермен, туристік тартымдылықпен, тұрақты туризммен және т. б. ресурстарға қатысты мәселелер жеткілікті түрде ашылған.

Туризмнің белсенді түрлерінің әртүрлі аспектілері, туристік маршруттарды әзірлеу, балалар мен жастардың физикалық жүктемелерін реттеу, тау

жорықтарының сауықтыру әсері, таулы және шөлді жерлерде туристердің белсенді қызметін оңтайландыру, туризмнің белсенді түрлері бойынша кадрларды даярлау А.Н.Макогонов, В.Н.Вуколов, Ю.В.Байковский, Т.В. Байковская, А.А.Гужаловский, И.В.Зорин, А.И.Зорин, Н.А.Огиенко, В.А. Кораблева, М.И.Иргебаева және басқа да отандық және шетелдік зерттеушілердің көптеген жұмыстарында көрініс тапты.

Балалар мен жасөспірімдер туризмінің, туристік-өлкетану қызметінің теориялық және әдіснамалық негіздері, өңірлік-өлкетану компоненті, экологиялық білім, балалар сауықтыру лагерлерінің қызметі ресейлік А.В.Даринский, А.А.Остапец-Свешников, В.И.Курилов, Ю.С. Константинова, Д.В.Смирнов, И.Н.Попов, А.И.Попов және басқа авторлардың еңбектерінде қарастырылады.

Отандық ғалымдар өз еңбектерінде балалар мен жасөспірімдер туризмі мәселелерін негізінен педагогикалық, географиялық, өлкетану және экологиялық тұрғыдан О.Б. Мазбаев, В.П.Фомин, Н.В.Ивлева, А.Н.Литвинова, М.Н.Мұсабаев, А.М.Текесбаева, Д.Д.Байдалиев, Т.В.Имангулова, Л.С. Нұрабаева және басқалар қамтыды.

Ресейлік ғылыми еңбектерінде ғалымдар балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытудың педагогикалық шарттары, қосымша білім беру жүйесіндегі қоғамдық туристік ұйымдар үшін кадрларды даярлау және қайта даярлау мәселелерін қарастырады, олардың авторлары Е.А. Ключникова, С.А. Иванова, Е.А.Павлов, С.А.Гониянц, Д.Ф. Лавров, А.М.Кузьмин және басқалар.

Ресейлік ғалымдар А.М.Ветитнев, Е.В.Оргин, А.Н. Косых, Е.А.Маслаков, А.А.Бахваловтың ғылыми жарияланымдарында балалар мен жасөспірімдер туризмінің проблемалары экономика және басқару тұрғысынан, балалар туризмінің әлеуметтік аспектілері, балалар сауықтыру туризмі нарығын басқару, әлеуметтік бағдарланған экономиканың қалыптасуы жағдайында балалар мен жасөспірімдер туризмі қызметтері бойынша талқыланады.

Сонымен қатар, А.У.Аппенянский, В.Н.Сергеев, Л.Г.Рубис, В.Ф. Буйленко, А.А. Козлов, С.А.Петросян, О.В.Пирогова, С.А.Сергеева, Ю.А.Штюрмер сияқты ғалымдардың туристік жорықтарды ұйымдастыруға қатысты көптеген ұсыныстары қоңыржай климаты бар жазық жерлерде жасалған. Құрғақ және өте ыстық климат жағдайында дененің резервтік мүмкіндіктерінің төмендеуі байқалады. И.М. Маммадова, А.Г. Григорьяна, Э.И.Франка, Л.М.Курбанова, Ю.А. Иванова, А.Ю.Тилис, Б.Г.Багирова, Н.Д.Багирова, В.П.Коваленко, В.П. Коваленко, А.С.Андропова мәліметтері бойынша, Ф.Ф.Султанова, А.Н. Ажаева, Н.В. Rowell, G.H. Bregelmann, J.A.Murray, Б.Р.Рахметова, А.Р.Хекимова және басқалардың зерттеу нәтижелері бойынша дене температурасының жоғарылауы мен тамыр соғу жиілігінің арасында тығыз байланыс бар.

Ғалымдардың, практиктердің зерттеу материалдарын талдау, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қосымша білім беру орталықтарының, балалар мен жасөспірімдер туризмі практиктерінің практикалық тәжірибесін зерделеу, сондай-ақ, туризмнің өскелең ұрпақ организміне сауықтыру әсерін зерделеуге, әртүрлі климаттық-географиялық

жағдайларда жорықтар кезінде қозғалыс қызметін оңтайландыруға, балалар мен жасөспірімдер туризмі үшін кадрлар даярлау мен қайта даярлауға байланысты бірқатар шешілмеген проблемалардың бар екенін көрсетеді.

Сондықтан, қазіргі уақытта көптеген қайшылықтарға әкелген пікірталас және проблемалық мәселелер қалып отыр:

- жаппай балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту қажеттілігі мен кәсіби туристік кадрлардың жетіспеушілігі арасында.

- балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту қажеттілігі мен қосымша білім беру, туристік-спорттық, туристік-өлкетану қызметі мекемелерінің бірыңғай мемлекеттік басқару органының болмауы және олардың қызметін бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз етудің болмауы арасында.

- Қазақстанның бай туристік-рекреациялық ресурстарын жаппай пайдалану мүмкіндігі мен адамдардың таудағы белсенді демалыстың денсаулыққа пайдасы туралы жеткіліксіз хабардар болуы және бейімделу мүмкіндіктерін ынталандыруды және физикалық жұмысқа қабілеттілікті арттыруды қамтамасыз ететін әртүрлі климаттық-географиялық жағдайларда туристердің қозғалыс қызметін ұйымдастыру жөніндегі ұсынымдарды қамтитын ғылыми әзірлемелердің болмауы арасында.

Жоғарыда аталған барлық қарама-қайшылықтар «Қазақстан Республикасында балалар-жасөспірімдер туризмін дамытудағы ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік негіздер» атты зерттеу тақырыбын таңдауға әкелді.

Зерттеу нысаны-балалар мен жасөспірімдер туризмі жүйесі.

Зерттеу пәні-Қазақстан Республикасында балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту шарттары.

Зерттеу гипотезасы: егер Қазақстан өңірлерінің әртүрлі климаттық-географиялық жағдайларында жорықтар кезінде жас туристердің физикалық жүктемелерін регламенттеу бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар әзірленетін болса, БЖТ үшін кәсіби кадрлар даярлау жүзеге асырылатын болса, онда бұл жеке тұлғаның сауықтыру және танымдық саласының дамуына ықпал ететін болады, өйткені бұл ретте салауатты өмір салты, өскелең ұрпақтың әлеуметтік жетілуі қалыптасады, бұл балалар-жасөспірімдер туризмін дамытудың негізі болып табылады. Осыған байланысты балалар мен жасөспірімдер туризмі үшін кадрлар даярлау бойынша оқу бағдарламасын әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Зерттеу мақсаты: тау жағдайларын сауықтыру мақсатында пайдаланудың тиімділігін ғылыми-әдістемелік негіздеу, климаты ыстық жерлерде жас туристердің қозғалыс қызметін оңтайландыру. Балалар мен жасөспірімдер туризмі үшін кадрлар даярлау жөніндегі оқу бағдарламасын әзірлеу және іске асыру.

Ұсынылған гипотезаға және мақсатқа сәйкес **зерттеудің келесі міндеттері** анықталды:

1. Жасөспірімдер туризмінің тұжырымдамасын, мәнін, түрлерін, функцияларын ашу, жасөспірімдер туризміндегі жас ерекшеліктерінің рөлін

анықтау, туристердің физикалық қасиеттерін тәрбиелеудің маңыздылығы мен әдістемесін көрсету.

2. Қазақстан Республикасындағы балалар мен жасөспірімдер туризмінің нормативтік-құқықтық базасын және қазіргі жай-күйін талдау.

3. «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасын әзірлеу және білім беру процесіне енгізу.

4. Таулы туристік жорықтардың сауықтыру тиімділігін анықтау, таулы жерлерде және ыстық климатта серуендеу кезінде физикалық белсенділікті реттеу және белсенділікті оңтайландыру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу.

5. Балалар-жасөспірімдер туризмі кадрларын даярлау және қайта даярлау үшін сүйемелдеудің оқу-әдістемелік құралдарын әзірлеу және енгізу.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негізі-тұлғаны тәрбиелеу және дамыту тұжырымдамасы; тұтас педагогикалық процестің тұжырымдамасы; балалар мен жасөспірімдер туризмінің тұжырымдамасы (А.А. Остапец-Свешников). Жұмыста балалар мен жасөспірімдер туризмі саласындағы қазіргі заманғы ең танымал мамандардың ережелері қолданылды (Ю. С.Константинова, Д.В.Смирнова, Ю.В.Байковский, Е.А.Павлов, И.Н.Попова., А.Н.Макогонова, Е.С.Никитинский, О.Б.Мазбаева, В.Н.Вуколова, М.И.Иргебаева, В.П.Фомина, Н.В.Ивлева, Т.В.Имангулова, сондай-ақ, экономистердің, географтардың және басқа да мамандардың ғылыми еңбектерін талдадық.

Туристік қызмет туралы заң Қазақстан Республикасындағы туристік қызметтің әлеуметтік-экономикалық және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды, онда елдегі туризм үш бағыт (экономикалық, географиялық және педагогикалық) бойынша дамуға тиіс екендігі атап көрсетілген. Бұл диссертациялық зерттеудің әлеуметтік-педагогикалық бағыты бар.

Зерттеу көздері: заңнамалық-нормативтік құжаттар: Қазақстан Республикасының «Білім беру» заңы; Қазақстан Республикасының «Туристік қызмет туралы» заңы; балалар-жасөспірімдер туризмі және өлкетану саласы арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінетін Қазақстанның «Қазақстан-2030» стратегиясы; ҚР СТ «Туристік қызметтер. Балалар мен жасөспірімдер туризмінің қызметтері. Жалпы талаптар» және басқалар.

Гипотезаны және қойылған міндеттерді тексеру үшін келесі **зерттеу әдістері** қолданылды:

- **теориялық әдістер:** Зерттеу мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық, оқу-әдістемелік және мамандандырылған әдебиеттерді талдау; нормативтік-құқықтық құжаттаманы талдау; теориялық жалпылау әдісі;

- **эмпирикалық деректер:** ЖОО-дағы оқу процесін бақылауға жеке қатысу; сауалнама жүргізу; педагогикалық экспериментті ұйымдастыру және өткізу; жорықтардың физикалық қасиеттерге, физикалық жұмысқа қабілеттілікке әсерін бағалау; эксперимент нәтижелерін статистикалық өңдеу.

- **медициналық-биологиялық әдістер:**

а) хронометрия – зерттеу әдісі ретінде таулы жерлерде және ыстық климат жағдайларында жаяу жүріп-тұру кезінде физикалық жүктемелер мен тынығуды регламенттеу үшін пайдаланылды.

б) жүрек жиырылу жиілігін тіркеу - тыныштық күйіндегі, сондай-ақ зертханалық жүктеме тестілері кезінде жүрек жиырылу жиілігін (ЖЖЖ) анықтау ЭК1Т-03М, АТ-101 (Schiller, Switzerland) типті электрокардиографтарда жазылған электрокардиограмма (ЭКГ) бойынша жүзеге асырылды. Функционалдық жүктемелер кезінде жүрек соғу жиілігін анықтау дәлдігін арттыру үшін ЭКГ жазбасы кемінде 30 с жалғасты, бұл жағдайда минутына пульс жиілігін есептеу үшін R-R аралықтарының саны (кемінде он осындай аралықты ескере отырып), кейіннен бір минутқа қайта есептелді.

в) демалу жағдайында, сондай-ақ функционалдық жүктемелер кезінде тыныс алудың минуттық көлемін анықтау жібек дубляждалған пластиктен жасалған газ өткізбейтін ыдыстарға (көлемі 160 л Дуглас қаптарына) қатаң белгіленген уақыт ішінде дем шығаратын ауаны (газ алмасу) жинау арқылы жүзеге асырылды. Клапанды жүйесі бар жапқыштар мен тыныс алу маскалары қолданылды, бұл кіру және шығу кезінде минималды қарсылықты тудырады (10 л/мин ауа ағынында 15-250 мм су бағанасынан аспайды). Шығарылған ауаны жинау ұзақтығы зерттеу міндеттеріне байланысты 30 секундтан 5 минутқа дейін өзгерді және оның көлемі GSB-400 типті газ есептегішінің көмегімен анықталды. Сонымен қатар температура мен барометрлік қысым тіркелді, ал ауаның кішкене бөлігі газ анализіне жіберілді, ол ГВВ-2 аппаратында жүргізілді. Газды талдаудың бұл әдісінің дәлдігі соншалықты жоғары (0,05-0,1%), барлық заманауи автоматты және жылдам әрекет ететін газ анализаторларының жұмысы ГВВ-2 типті аппаратта алынған мәліметтер негізінде бақыланады және түзетіледі.

г) физикалық жұмысқа қабілеттілікті анықтау – PWC₁₇₀ тесті біздің бақылауларымызда Kettler фирмасының (ГФР) «Эргорейсер» электровелозергометрiнiң көмегімен жүргізілді. PWC₁₇₀ көрсеткішінен басқа, жүрек соғу жиілігі 130 және 150 қд/мин кезінде физикалық жұмысқа қабілеттілік (FR) анықталды, физикалық жұмысқа қабілеттілікті анықтау жалпы қабылданған әдістемеге сәйкес жүргізілді, оның мәні келесідей болды. Дене салмағына, импульстің жиілігіне байланысты салыстырмалы тыныштық жағдайында бірінші жүктеме қуаты орнатылды. Екінші жүктеме жұмыстың бесінші минутында ЖЖЖ 170 қд/мин дейін көтерілетіндей есеппен таңдалады. Пульс 170 қд/мин кезінде физикалық жұмысқа қабілеттілікті есептеу мынадай формула бойынша жүргізіледі:

$$PWC_{170} = N_1 + (N_2 - N_1) \cdot 5 \frac{170 - ЧСС_1}{ЧСС_2 - ЧСС_1},$$

PWC₁₇₀ – ЖЖЖ (жүрек жиырылу жиілігі) кезіндегі жүктеме қуаты 170 қд/мин;

N₂ және N₁ – велоэргометрдегі бірінші және екінші дәрежелі жұмыс қуаты, кгм/мин;

ЖЖЖ₁ және ЖЖЖ₂ – ЖЖЖ велоэргометр жүктемесінің бірінші және екінші дәрежелерінде, кд/мин

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- «Балалар-жасөспірімдер туризмі» ұғымын анықтау пәнінің мәні, балалар-жасөспірімдер туризмінің түрлері мен функцияларын айқындау нақтыланды;

- жеке тұлғаның жас санаттары арқылы қалыптасуы мен дамуындағы балалар мен жасөспірімдер туризмі ерекшеліктерінің әлеуетін ашу;

- алғаш рет «Спорттық және емдеу-сауықтыру туризмі» оқыту траекториясы бойынша «Туризм» білім беру бағдарламасы шеңберінде «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасы, оқу-әдістемелік құралдары әзірленді және білім беру процесіне енгізілді;

- алғаш рет таулы туристік жорықтардың ұзақтығына байланысты олардың тиімділігі эксперименталды түрде расталды;

- демалыс күнгі тау жорықтарының айтарлықтай сауықтыру әсері аптасына бір жорық режимінде үш-төрт жорықтан кейін болатыны анықталды. Орташа тауда бір апта серуендеу аэробты сыйымдылықты, физикалық өнімділікті және физикалық жаттығуларға төзімділікті жақсартуға көмектеседі;

- алғаш рет жаяу жүру кезінде физикалық белсенділіктің төзімсіздігіне әсер ететін маңызды фактор жоғары ауа температурасы болып табылады, бұлшықет жұмысының ауырлығы және топырақтың құрамына, тасымалданатын жүктің массасына және ауа температурасына байланысты ыстық климат жағдайында жас туристердің жаяу жүруінің энергетикалық құны бағаланады;

- таулы дайындық ыстық климат жағдайында жорық кезінде физикалық жұмысқа қабілеттілікті сақтаудың ең тиімді құралы болып табылатыны көрсетілді;

- алғаш рет әртүрлі климаттық-географиялық жағдайларда жас туристерге арналған жорықтар кезінде физикалық жүктемелерді регламенттеу бойынша ғылыми-негізделген ұсынымдар әзірленді;

- алынған эксперименттік нәтижелер туристік кадрларды даярлау бойынша курстар мен пәндерді әзірлеу үшін пайдаланылды.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

- «Балалар-жасөспірімдер туризмі» ұғымдарын, балалар-жасөспірімдер туризмінің түрлері мен функцияларын анықтау пәнінің мәні;

- тәрбиелік әлеует, жас ерекшеліктері, балалар мен жасөспірімдер туризмінің санаттары және туристің физикалық қасиеттерін тәрбиелеу әдістемесі;

- «Спорттық және емдік-сауықтыру туризмі» білім беру траекториясы шеңберінде әзірленген «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасы туристік кадрларды даярлауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарында білім беру процесіне енгізу үшін ұсынылады.

- демалыс күндеріндегі жорықтар, үш және алты күндік тау жорықтары жас ұрпақтың денсаулығын нығайту үшін тиімді пайдалануға болатын дененің

физикалық өнімділігін, аэробты мүмкіндіктерін арттыруға айтарлықтай әсер етеді.

- жаяу жүру кезінде бұлшықет жұмысының ауырлығы рельефке, топырақтың жағдайына, тасымалданатын жүктің массасына және ауа температурасына байланысты бағаланады, бұл әртүрлі климаттық және географиялық жағдайларда жас туристердің қозғалыс белсенділігінің оңтайлы режимдерін жасауға негіз болады.

-балалар мен жасөспірімдер туризмі кадрларын даярлау үшін сүйемелдеудің оқу-әдістемелік құралдары.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы:

- «Спорттық және емдеу-сауықтыру туризмі» оқыту траекториясы бойынша «Туризм» білім беру бағдарламасы шеңберінде «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасы, оқу-әдістемелік құралдары әзірленіп, білім беру процесіне енгізілді.

- «Словарь-справочник терминов туристского снаряжения» электрондық оқу құралы дайындалды және енгізілді;

- туристік жорықтардың тиімділігі эксперименталды түрде расталды және таулы жерлерде және ыстық климат жағдайларында физикалық жүктемелерді регламенттеу бойынша ұсынымдар әзірленді;

-Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығымен бірлесіп «Қосымша білім беру жағдайында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту», «Балалар мен жасөспірімдер туризмінің жаттықтырушы-нұсқаушысының жұмысын ұйымдастыру» тақырыбында дәріс және практикалық білім беру курстары, шеберлік сыныптары өткізілді;

-зерттеу материалдарын мамандар туристік үйірмелер, клубтар, секциялар жұмысында, туристік жорықтар өткізу, туристік-шатырлы лагерьлер ұйымдастыру кезінде және т.б. пайдалануы мүмкін.

- зерттеудің теориялық ережелері Қазақстан Республикасының балалар мен жасөспірімдер туризмі саласындағы туристік жұмыстың тиімділігін арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Алынған нәтижелердің шынайылығы зерттеу объектісі мен нысанасына сәйкес келетін қазіргі заманғы кешенді әдістерді қолдану негізінде проблема бойынша шетелдік және отандық ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық құжаттарын талдауда, зерттеулер нәтижелерінің барабарлығы, практикада байқаудан өткізілуінде және халықаралық ғылыми конференциялардағы баяндамаларда яғни, ғылыми-негізделген әдіснамаға негізделеді.

Зерттеу базасы: эксперименттік жұмыс Туризм ҒЗИ, Спорт ҒЗИ, Қазақ спорт және туризм академиясының туризм және сервис кафедрасында, Есік және Текелі қалаларының балалар-жасөспірімдер туризмі және экскурсия орталықтарында жүргізілді.

Зерттеуге Қазақ спорт және туризм академиясының туризм және сервис кафедрасының «Спорттық және емдеу-сауықтыру туризмі» оқу траекториясы

бойынша «Туризм» білім беру бағдарламасының 36 студенті (2016-2017 оқу жылы – мемлекеттік тілде 13 студент; 2017-2018 оқу жылы – орыс тілінде 10 студент; 2017-2018 оқу жылы – орыс тілінде 13 студент), сондай-ақ 15-18 жас аралығындағы жас туристер қатысты. Эксперименттерге барлығы 164 адам қатысты.

Таулы жерлердегі туристік жорықтардың ұзақтығына, әртүрлі рельеф пен топырақ бойынша жаяу жүріп-тұрудың ауырлығына, әртүрлі климаттық-географиялық жағдайларда жас туристердің қозғалыс қызметінің оңтайлы режимдерін әзірлеуге байланысты сауықтыру тиімділігін бағалауға байланысты эксперименттік зерттеулер Алматы қаласында (800 м), Іле Алатауы тауларында (1500-3000 м) және шөл және шөлейт жерлерде (Алматы облысы Шарын және Бақанас аудандары) жүргізілді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Зерттеу нәтижелері Қазақ спорт және туризм академиясының туризм және сервис кафедрасының отырысында талқыланды; тау және жаяу жорықтарды ұйымдастыру және өткізу кезінде; ҚР БҒМ Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығында, сондай-ақ Текелі және Есік қалаларының балалар-жасөспірімдер туризмі және экскурсия орталықтарында дәрістер оқу және біліктілікті арттыру курстарын, шеберлік сыныптарын өткізу кезінде практикаға енгізілді. Автордың балалар мен жасөспірімдер туризмінде әдіскер, нұсқаушы, гид-экскурсовод ретінде жұмыс тәжірибесі, сондай-ақ Қазақ туризм және спорт академиясында ғылыми-педагогикалық өтілі бар.

Зерттеу нәтижелерін жариялау. Зерттеу жұмысының нәтижелері 2016-2020 жылдары жарық көрген 11 ғылыми еңбекте жарияланды. Оның ішінде, Scopus деректер базасының тізіміне енгізілген ғылыми журналдарда 1 мақала; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің тізіміне кіретін журналдарда 3 мақала; шетелдік конференциялар жинақтарында 3 мақала және Қазақстанда өткізілген халықаралық конференцияда 1 мақала; Республикалық маңызы бар журналдарда 2 мақала; 1 «Словарь-справочник терминов туристского снаряжения», 2019 жылғы 3 қыркүйектегі № 5144 авторлық құқық туралы куәлік алынған электронды оқу құралы.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, 3 тараудан, 28 кестеден, 19 суреттен, қорытындыдан, қосымшалардан және пайдаланылған дереккөздер тізімінен тұрады.

Кіріспеде тақырыптың өзектілігі мен таңдауы негізделеді, ғылыми-педагогикалық зерттеудің мақсаты, объектісі, пәні, гипотезасы, міндеттері мен әдістері тұжырымдалады, ғылыми жаңалығы, теориялық және практикалық маңыздылығы анықталады, қорғауға ұсынылған ережелер ұсынылады, зерттеу нәтижелерін тестілеу туралы ақпарат беріледі, зерттеу логикасы ашылады.

Негізгі бөлім үш бөлімнен тұрады (мәселенің жай-күйін талдау, зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы, өзіндік зерттеулер және оларды талқылау).

«Балалар мен жасөспірімдер туризмінің ұйымдастырушылық негіздері» атты бірінші бөлімінде балалар мен жасөспірімдер туризмінің түсінігі, мәні, түрлері мен функциялары ашылған; балалар мен жасөспірімдер туризмінің нысаналы функциялары көрсетілген, олар балалар мен жасөспірімдер туризмі туралы тұтас түсінікті қалыптастырып қана қоймай, оның мәнін аумақтық белгілері бойынша, саяхат мақсаттары бойынша, ұйымдастыру тәсілі мен нысандары бойынша, ұзақтығы, маусымдылығы бойынша және қаржыландыру бойынша ашуға мүмкіндік береді; БЖТ дамуына қатысты көптеген нормативтік-құқықтық құжаттар әлі толық іске асырылмағандығы және балалар туристік ұйымдары қызметінің әртүрлі аспектілерін регламенттейтін негіз қалаушы құжаттар болып табылмайтындығы көрсетілді; БЖТ инфрақұрылымын дамытуға, туристік іс-шараларды қаржыландыруға, кадрлар даярлауға және қосымша білім беру мекемелерінің қызметін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуге, туристік-спорттық және өлкетану жұмыстарына бағытталған мемлекеттік және жеке коммерциялық емес секторлардың бірлескен қызметін үйлестіру қажеттігіне назар аударылды.

«Балалар мен жасөспірімдер туризмінің әдістемелік аспектілері мен мүмкіндіктері» атты екінші бөлімде ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау негізінде жеке тұлғаның қалыптасуы мен дамуындағы балалар мен жасөспірімдер туризмінің тәрбиелік әлеуеті көрсетілген; туристік-өлкетану қызметінің негізгі нысандары; БЖТ тәрбиелеу әдістері; жас туристің жан-жақты дамыған тұлғасын табысты қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогикалық қағидаттар көрсетілген.

Көптеген зерттеулер туризмнің әртүрлі жастағы балалардың дене тәрбиесі жүйесінде маңызды орын алатындығын көрсетті. Туризмнің белсенді түрлері өзінің үлкен білімдік-тәрбиелік әлеуетінің, сипаты мен елеулі мүмкіндіктерінің арқасында салауатты өмір салтына біртұтастықты бағдарлауды қалыптастырудың оңтайлы құралдарының бірі, демалысқа қажеттілікті қанағаттандырудың тиімді тәсілі болып табылады, өскелең ұрпақтың дүниетанымы мен мәдени қажеттіліктерін кеңейтеді.

Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, балалардың дамуы үшін маңызды екендігі көрсетілген. Жұмыста жас ерекшеліктері кіші, орта және жоғары мектеп жасындағы балалардың физикалық дамуы мысалында айқын көрінеді, өйткені адамның биологиялық және рухани дамуы бір-бірімен тығыз байланысты және зияткерлік, Әлеуметтік және рухани салаларда жасқа сәйкес өзгерістер болады. Жас ерекшеліктерін ескеру - негізгі педагогикалық принциптердің бірі. Оған сүйене отырып, мұғалімдер, жаттықтырушылар, БЖТ нұсқаушылары оқу жүктемесі мен физикалық белсенділікті реттейді, ең қолайлы күн тәртібін, жұмыс және демалыс режимін анықтайды.

БЖТ-ның маңызды элементі туристік-спорттық дайындық болып табылады. Осыған байланысты жорықтардың тиімділігі мен қатысушылардың қауіпсіздігі тұрғысынан үлкен маңызға ие төзімділік, күш, жылдамдық,

үйлестіру қабілеттері сияқты физикалық қасиеттерді тәрбиелеу әдістемесі ұсынылған.

Көпжылдық бақылаулар мен практикалық тәжірибе негізінде жас туристердің белсенділігін дамытуды қамтамасыз ететін, денсаулықты нығайтуға және өнімділікті арттыруға ықпал ететін физикалық жаттығуларды мөлшерлеу әдістемесі жасалды. Балалар мен жасөспірімдер туризміндегі туристік маршруттардың жіктелуі мен нормативтік талаптары көрсетілген.

«Жеке зерттеулердің нәтижелері және оларды талқылау» үшінші бөлімінде «Спорттық және емдеу-сауықтыру туризмі» оқыту траекториясы шеңберінде әзірленген және білім беру процесіне енгізілген «Туризм» ББ студенттерге «туризм нұсқаушысы» қосымша біліктілігін алуға және балалар-жасөспірімдер туризмі саласында жұмыс істеуге мүмкіндік беретін «Балалар – жасөспірімдер туризмі» оқу пәні ұсынылған.

Түлектердің теориялық және практикалық дайындығы олардың кәсіби дайындығының жоғары деңгейін көрсетті, жазғы шатырлы лагерьлер, демалыс күнгі жорықтар, туристік үйірмелер және т.б. түрінде жалпы білім беретін мектеп оқушыларын тарта отырып, жүргізілген туристік-спорттық-өлкетану іс-шараларын ұйымдастыру кезіндегі практикалық жұмысының нәтижелері дәлел бола алады.

Жас туристердің дене даярлығының тау жорықтарындағы жүктемелердің көтерімділігіне, туристердің физикалық жұмысқа қабілеттілігіне әсерін зерделеумен байланысты эксперименттік зерттеулер жүргізілді; тау жорықтарының ұзақтығына байланысты олардың сауықтыру әсерлері көрсетілді; жүрудің әртүрлі режимдерінің ауырлығы және ыстық климат өңіріндегі туристердің жаяу жүруін оңтайландыру жағдайлары анықталды; ыстық климат жағдайындағы туристердің физикалық жұмысқа қабілеттілігі анықталды; 28° - 35° және 35° - 40° температурадағы жорықтың жаттыққан жас туристердің физикалық жұмысқа қабілеттілігіне әсері; жаяу жүрудің оңтайлы жылдамдығы анықталды.

Жалпы, кешенді зерттеулердің нәтижелері бойынша тау жорықтары мен ыстық климат жағдайларында жас туристердің қозғалыс қызметін оңтайландыру шарттары туралы білімдерін айтарлықтай кеңейтетін және тереңдететін жаңа деректер алынды. Эксперименттік зерттеулердің материалдары «Балалар мен жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасын әзірлеу кезінде пайдаланылды.

Қорытындыда қойылған міндеттердің шешілуін растайтын зерттеу қорытындылары шығарылып, негізгі тұжырымдар мен ұсынымдар ұсынылды.

Диссертациялық жұмыста қойылған міндеттерге сәйкес мынадай қорытындылар жасалды:

1. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді зерттеу негізінде балалар мен жасөспірімдер туризмінің қазіргі жағдайы талданып, «Балалар мен жасөспірімдер туризмі» ұғымы нақтыланды. Балалар мен жасөспірімдер туризмі-бұл жеке тұлғаны жан-жақты дамытуға бағытталған және салауатты өмір салтын қалыптастырудың тиімді моделіне белсенді көзқарасты іске

асыратын жорықтар, экспедициялар, сапарлар, экскурсиялар түрінде балалар мен жасөспірімдер топтарының спорттық, сауықтыру, зерттеу, танымдық қызметін ұйымдастырудың әртүрлі бағыттарын біріктіретін туризм түрі.

2. Балалар мен жасөспірімдер туризмінің мақсатты функциялары анықталды, бұл оның мәні туралы тұтас түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді, балалар мен жасөспірімдерге әсер ететін бағыттарды жан-жақты талдауға мүмкіндік береді.

3. Жас ерекшеліктерін ескеру - негізгі педагогикалық принциптердің бірі. Оған сүйене отырып, мұғалімдер, жаттықтырушылар, жасөспірімдер туризмінің нұсқаушылары оқу және физикалық белсенділікті реттейді, күн тәртібін, еңбек режимін анықтайды, оқу және туристік қызметтің нысандары мен әдістерін таңдауды анықтайды.

4. Балалар мен жасөспірімдер туризмі мақсаттылық, батылдық, батылдық, табандылық, шыдамдылық, өзара көмек сияқты қасиеттерді қалыптастыра отырып, жасөспірімдер тұлғасының үйлесімді дамуының бірегей үлгісі болып табылады және бұл ретте салауатты өмір салтының берік негіздері қаланады.

5. Жас туристердің физикалық дайындығы әрдайым туризмді ұйымдастырушылардың назарында болуы керек. Дене шынықтырудың болмауы, әсіресе тау жорықтарында, көбінесе жағымсыз салдарға әкелетін шамадан тыс жұмыс, жарақат, үйлестіру қозғалыстарының бұзылуының себебі болып табылады.

6. Туристік саладағы қатынастарды реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттардың іске асырылуын бақылаудың жеткіліксіздігі көбінесе балалар мен жасөспірімдер туризмінің басқарушы орталығының болмауына байланысты. Мемлекеттік және жеке коммерциялық емес секторлардың балалар мен жасөспірімдер туризмінің туристік инфрақұрылымын дамытуға, туристік іс-шараларды қаржыландыруға, кәсіби туристік кадрларды даярлауға және қосымша білім беру мекемелерінің қызметін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуге, туристік-спорттық және туристік-өлкетану жұмысына бағытталған бірлескен қызметін үйлестіру қажет.

7. Жаппай балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту үшін кәсіби кадрлардың жетіспеушілігі проблема болып табылады. Балалар мен жасөспірімдер туризмі саласында жұмыс істейтіндердің көпшілігі жаппай туристік сауықтыру және спорттық іс-шараларды өткізу технологияларына ие емес.

8. БЖТ бойынша кадрлар даярлау үшін «Балалар жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасы және «Словарь-справочник терминов туристского снаряжения» электрондық оқу құралы ҚазСТА-ның білім беру процесіне әзірленді және енгізілді. Түлектердің теориялық және практикалық дайындығы олардың кәсіби дайындығының жоғары деңгейін көрсетті, бұл білім беру мектептерінің әртүрлі жастағы оқушыларымен туристік іс-шараларды ұйымдастыру кезіндегі практикалық жұмысының нәтижесімен расталады.

9. Жас туристердің бір күндік тау жорықтарына қатысуы (аптасына бір рет бір ай ішінде) айтарлықтай сауықтыру және ынталандыру әсерін

қамтамасыз етеді. Таудағы бір апталық серуендер жүрек-тамыр және тыныс алу жүйесінің жұмысын едәуір жақсартуға және жоғары физикалық жаттығуларға төзімділікке ықпал етеді.

10. Шөлейт жерлерде серуендеу кезінде ауа температурасы 300-ге дейін физикалық және жылу жүктемесінің оңтайлы үйлесімімен туристік жорықтың міндеттері сәтті шешіліп қана қоймай, дененің резервтік мүмкіндіктерін арттыру, демек денсаулықты нығайту әсеріне қол жеткізуге болады.

11. Бір апталық тау-кен дайындығы ыстық климат жағдайында жорық кезінде физикалық жұмысқа қабілеттілікті сақтаудың тиімді құралы болып табылады.

12. Көп жылдық эксперименттік зерттеулердің негізінде тау жорықтарының ұзақтығына байланысты сауықтыру тиімділігі анықталды, тасымалданатын жүктің массасына, қозғалу жылдамдығы мен ауа температурасына байланысты әртүрлі бедер мен топырақ бойынша біздің қозғалысымыздың ауырлығы бағаланды, сауықтыру және ынталандырушы әсерді қамтамасыз ететін әртүрлі климаттық-географиялық жағдайларда жас туристердің қозғалыс қызметінің оңтайлы режимдері әзірленді және практикаға енгізілді.

Практикалық ұсыныстар:

1. Балалар мен жасөспірімдер туризмінің туристік инфрақұрылымын дамытуға, туристік іс-шараларды қаржыландыруға, кәсіби кадрларды даярлауға және қосымша білім беру мекемелерінің қызметін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуге, туристік-спорттық және туристік-өлкетану жұмыстарына бағытталған мемлекеттік және жеке коммерциялық емес секторлардың бірлескен қызметін үйлестіру.

2. Балалар мен жасөспірімдер туризмі бойынша кәсіби кадрларды тарту үшін олардың еңбегіне ақы төлеу негізгі білім беру мұғалімдері деңгейінде белгілену.

3. 9-бапқа сәйкес (2-т.3) «Туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының заңы, өңірлік және жергілікті деңгейлерде әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балаларға, жетімдер мен мүгедектерге ерекше назар аударып, балалар, жасөспірімдер, жастар арасында туристік жұмысты ұйымдастыру үшін жеңілдікті жағдайлар ұсыну туралы шаралар қабылдау.

4. Тәрбие және туристік қызметтің формалары мен әдістерін таңдағанда, балалар мен жасөспірімдер туризміндегі жас ерекшеліктерін ескеру қажет, бұл негізгі педагогикалық принциптердің бірі болып табылады.

5. Жас оқушылармен туристік сапарлар үлкен физикалық дайындықты қажет етпейтін радиалды маршруттармен шектелуі керек. Науқанның мазмұны жағымды эмоциялар алуға ықпал ететін эмоционалды салаға көбірек бағытталуы керек.

6. Жас туристердің физикалық дайындығы әрдайым нұсқаушылар мен жаттықтырушылардың назарында болуы керек, бұл ең алдымен олардың қауіпсіздігіне байланысты.

7. Балалар-жасөспірімдер туризмі бойынша кәсіби кадрларды даярлау үшін жоғары оқу орындарының білім беру процесіне білім беру траекториясы (minor) шеңберінде әзірленген және практикада сынақтан өткен «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу бағдарламасын енгізу ұсынылады. Бұл бағдарлама бұқаралық туристік іс-шараларды өткізу үшін де, барлық жас топтарымен де мамандар даярлауға мүмкіндік береді.

8. Арнайы дайындықтан өтпеген жас туристердің экстремалды жоғары температурада (35⁰-ден жоғары) жорықтарға қатысуы ұсынылмайды. Оқытылмаған жас туристердің қатысуы ауыр термиялық жарақатқа әкелуі мүмкін.

9. Ыстық климат жағдайында жас туристердің тасымалданатын жүктерінің оңтайлы массасын анықтау үшін импульстің жиілігі 130 қд/мин болатын физикалық өнімділік деңгейін анықтау негізінде әзірленген формуланы қолдану.

10. Ғылыми зерттеулер материалдары «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу құралын басып шығаруға және ҚР БҒМ РМБО жанындағы Біліктілікті арттыру курстарын өткізу кезінде пайдалануға ұсынылады.

Қосымшада ҚР БҒМ Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығының анықтамасы; Қазақ спорт және туризм академиясының туризм және сервис кафедрасының базасында оқу процесінде апробация нәтижелерін «Балалар-жасөспірімдер туризмі» оқу-әдістемелік кешеніне енгізу актісі; 2019 жылғы 3 қыркүйектегі № 5144 авторлық құқық туралы куәлігі берілген «Словарь-справочник терминов туристского снаряжения» электрондық оқу құралын енгізу актісі; Есік және Текелі қалаларының балалар-жасөспірімдер туризмі орталықтарынан енгізу актілері.